

Viktor Balck och den svenska fotbollens tidiga historia. Del 2 av 2.

Av Jonas Almquist

*Lämnade Viktor Balck medvetet felaktiga uppgifter om den tidiga svenska fotbollen? En källkritisk studie av Viktor Balcks uppgifter, kastar nytt ljus över den tidiga svenska fotbollen och tidigarelägger associationsfotbollens entré i Sverige. Detta är den andra delen i studien. Den första finns att läsa i *Idrott, historia & samhälle* (2021).*

I *Illustrerad Idrottsboks* första band som utkommer 1886, presenterar Viktor Balck den första historieskrivningen om fotbollens entré i Sverige. Balck berättar att fotboll spelats i ett tiotal år, att de främsta klubbarna är bollklubbar i Stockholm, Visby och Göteborg och att klubbarna kommit överens om gemensamma regler. Avsnittet avslutas med att Balck presenterar 22 regelpunkter för hur han vill att svensk fotboll ska spelas.¹

I första delen av denna studie granskar jag uppgifterna. Samtida källmaterial visar att Balcks påståenden inte stämmer. Upptäckten är förvånande eftersom Balck både varit på plats och haft god insyn i egenskap av företrädare för Gymnastiska centralinstitutet.

Varför nedlåter sig Viktor Balck till att manövrera med sanningen och riskera sitt goda namn? Och om inte Balcks uppgifter stämmer: När och hur kommer fotbollen till Sverige? Vilka regler spelas det efter? Är det kanske rent av så att den första fotbollsmatchen enligt engelska associationsregler och mellan två svenska lag, spelas flera år tidigare än vi trott?

I denna den andra del av studien kring fotbollens entré i Sverige, ska jag så långt det är möjligt utifrån det källmaterial och den forskning som finns, försöka svara på dessa frågor.

Hur introduceras fotbollen i Sverige?

Att den engelska associationsfotbollen kommer att sprida sig till Sverige, är inte överraskande. Inte heller att Göteborg rimligen borde vara fotbollens port in i Sverige. Det räcker med att bläddra i göteborgstidningarna på 1860- och 70-talet, för att förstå hur täta förbindelserna är mellan Sverige och England både privat och affärsmässigt. Driftiga, förmögna engelska och skotska familjer bosätter sig i Göteborg med omnejd och sätter sin prägel på Sverige. Göteborg får epitetet "Lilla London" inte för inte. Det som händer i England ger eko i Sverige - inte minst i Göteborg.

¹ Viktor Balck: *Illustrerad Idrottsbok* (Stockholm 1886), avsnittet "Utländska Bollspel Fotboll", s. 124-130, 136-139.

År 1863 bildas The Football Association i England och de första fotbollsreglerna skrivs. Sju år senare, 1870, spelas den första (om än inofficiella) "landskampen" i fotboll mellan England och Skottland i London. År 1872 avgörs den första FA-cupfinalen i London när Wanderers och Royal Engineers möts inför cirka 2 000 personer i publiken. Associationsfotbollen expanderar snabbt i England under 1870-talet. Londontidningen *The Sportsman*, en 4-sidig tidning startad 1865, utkommer flera gånger i veckan och är vikt för idrott. Målgruppen är idrottsintresserade före detta elever vid privata college och universitet. Det är i dessa skolor som den engelska idrottsrörelsen och den engelska associationsfotbollen får sin första organiserade tillvaro.² Den äldsta fotbollsklubben (stiftad 1843) att anta associationsreglerna 1863, är *Guy's Hospital Football Club* på privata *Kings College* i London.³

Det är ganska troligt att förmögna Londonfamiljer som till exempel familjen Dickson, låter sina söner gå på *Kings College* innan det är dags för privata universitet som till exempel *Eton* i London, ett annat tidigt "fäste" för associationsfotbollen i England. Den i Göteborg bosatte *James Fr Dickson*, har sin farbror och sina kusiner bosatta i London. Vi vet från tidningsnotiser att kusinerna i London besöker sina svenska kusiner och vice versa. Den idrottsintresserade *James Fr Dickson* har säkert tidigt hållits informerad om såväl idrott som associationsfotbollen på skolnivå i London, genom sina jämnåriga engelska kusiner.

Vi kan på goda grunder anta att den engelska associationsfotbollen i egenskap av "novelty act" med växande publiksiffror, både är ett samtalsämne och något som speglas i engelska tidningar, inte minst i London. Om Göteborg har nära privata och affärsmässiga förbindelser med det brittiska öriket och inte minst London, bör det bara vara en tidsfråga innan fotbollen sprider sig till Göteborg och därefter vidare i Sverige. Eller? Kan associationsfotbollen hitta till Sverige på fler eller annat sätt än via Göteborg?

Oluf Falck Ytter

Det äldsta tidningsklippet jag har kunnat hitta där fotboll nämns i svenska tidningar efter 1863 (när de första engelska associationsreglerna skrivs), är i en annons för boken "Kroppsöfningar och lekar" från 1868. Boken är skriven av norrmannen *Oluf Falck Ytter*, framförallt känd i Norge som barnboksförfattare, barntidningsredaktör och någon som engagerar sig mycket i barns lek och idrottande. Han har fått ge namn åt ett torg i Oslo, som dessutom är ägnat åt barns rörelseaktiviteter.

² www.thefa.com

³ Kings Colleges skoltidning *Roar*, 24/1–2022.

År 1867 får han boken *Ude og inde. Om Legemsøvelser og Leg* utgiven på J. Cappelens förlag. Den 232 sidor tjocka boken är avsedd som hjälp till lärare, för att få in rörelse och gymnastik i skoldagen. Året efter ges boken ut på svenska. De 232 sidorna har bantats ned till 140 sidor. Detta är första gången fotboll nämns i en bok på svenska. Även om boken inte beskriver fotbollsspelet, introducerar den fotboll som begrepp och som aktivitet i skolan.

Metodlitteratur inom svensk skolgymnastik, är en skriande bristvara eftersom Gymnastiska centralinstitutet inte tillhandahåller någon. Istället för litteratur tillhandahåller GCI en strikt hållen läroplan i form av fastställda dagövningar. Oluf Falck Ytters bok bör rimligen inte ses som ett alternativ till GCI:s gymnastiska pedagogik, utan snarare som ett kompletterande förslag till rörelseaktiviteter vid sidan av skolgymnastiken. Utom på en punkt – fotbollsleken. Bollekar är ett känsligt ämne för GCI.

GCI och bollspel

GCI är det nationella lärosätet för bland annat utbildning av instruktörer i pedagogisk gymnastik. Instruktörerna kommer att verka som gymnastiklärare på läroverken runt om i Sverige och i flera fall ta initiativ till och leda de gymnastikföreningar som bildas.

GCI har ett försvarspolitiskt uppdrag – att stärka den svenska försvarsförmågan. Utifrån detta uppdrag ska GCI både lägga förslag på hur skolgymnastiken ska genomföras vid Statens allmänna läroverk, och därefter utvärdera gymnastikundervisningen utifrån syfte och mål. Det innebär att GCI ska utvärdera 52 lägre och 34 högre allmänna läroverk.

Undervisningen ska ske med 30 minuter/dag. Gymnastik i form av GCI:s strikta dagövningar ska samsas med militär exercis. Ett visst mindre utrymme ska ges åt så kallade *fria lekar* (även benämnt *gymnastiska lekar* eller *idrott*, innan idrott får sin moderna betydelse på 1890-talet).

I boken *Fria lekar* avger Lars Mauritz Törngren för GCI:s räkning en rapport ”Till Herr Statsrådet och Chefen för Kongl. Ecklesiastik-Departementet” rörande så kallade fria lekar inom ramen för skolans gymnastikundervisning. I boken/rapporten listar L.M. Törngren 15 stycken lekar som anknyter till och kompletterar den pedagogiska gymnastiken, och som GCI anser ska ingå i skolgymnastikens del kallad *Fria lekar*. Lekarna omfattar allt från den gotländska bolleken Pärk, till snöbollskastning.⁴

Fotbollen, som är en engelsk bollek och som inte tränar kroppen liksidigt, hör därför inte hemma på listan över rekommenderade så kallade fria lekar. Det finns gamla svenska lekar som bättre passar in i skolan:

⁴ L M Törngren: *Fria lekar – anvisning till skolans tjänst på offentligt uppdrag*. (Stockholm, 1879), s. 42–69.

Om vi skulle företaga oss att införa de engelska lekarna i våra skolor, så skulle vi helt visst misslyckas. De kunde möjligen blifva moderna för en viss tid; men det modet skulle så småningom alltid draga saken med sig i sitt fall. Men vi hafva sedan gammalt egna lekar, som lämpa sig för våra jemförelsevis enkla förhållanden, och de kunna under tidernas lopp utvecklas till vilken fullkomlighet som helst.⁵

Detta hindrar inte att fotbollen smyger sig in i skolgymnastiken på en del håll. I valet mellan rekommenderade *fria lekar* och rörelseaktiviteter som lockar till elevengagemang, kanske inte alla av GCI:s gymnastikinstruktörer följer rekommendationerna strikt. Gymnastiska centralinstitutets redovisning av gymnastikundervisningen vid Statens allmänna läroverk läsåret 1881–1882, publiceras i *Post- och Inrikes Tidningar*. Bland *gymnastiska lekar* omnämns bågskytte och spjutkastning under sommarhalvåret och skid- och skridskoåkning vintertid. Det stämmer bra med det av Törngren formulerade förslaget över rekommenderade fria lekar. Men så kommer en kommentar i förbifarten: ”Fotboll tyckes äfven blifva allmännare”.⁶

Hjalmar Ling till angrepp

Att statsmakten och pedagoger inte alltid delar synen på skolans pedagogik, är inget nytt för vår tid. När enskilda lärarutbildningar ligger utanför den egentliga lärarutbildningen, kan detta naturligtvis ge upphov till skilda pedagogiska uppfattningar. Att Gymnastiska centralinstitutets instruktörsutbildning inte är förlagd till ordinarie lärosäten för lärarexamination, dvs Universiteten i Uppsala och Lund, kan bädda för konflikter i det pedagogiska synsättet.

När Pehr Henrik Lings son Hjalmar utvecklar sin fars gymnastiska system till en ämnespedagogisk metod, har han inte bara idéarvet efter sin far att försvara. Han ska samtidigt representera, försvara och rättfärdiga GCI och en ”idrottspedagogik” formad utifrån nationella, militära behov och en officerskultur.

Även om skräväsendet formellt avskaffas 1846, bildas sammanslutningar för att tillvarata det egna yrkets intressen och utveckling. ”Associationer” (dvs sammanslutningar) är ett av liberalismens demokratiska fundament.⁷

Pedagogiska Föreningen är en sammanslutning för lärarstudenter och deras lärare, vid universiteten. Det finns få upplysningar att tillgå om föreningen och dess historia. Att den kan påverka och förändra i en för GCI icke-önskvärd riktning, de skolformer (elementärläroverken och de högre läroverken) där GCI:s instruktörer verkar, framgår av den uppmärksamhet Hjalmar Ling ger föreningen.

5 L M Törngren: *Fria lekar*, s. 27.

6 *Post- och Inrikes Tidningar*, 3–4/10 1882.

7 Anders Burman, *Politik i sak: C.J.L. Almqvists samhällstänkande 1839–1851* (Stockholm/Ste-hag 2005).

Vid Pedagogiska Föreningens årssammanträde den 21 maj 1856, diskuteras bland annat skolgymnastiken och dess innehåll. Vad som föranlett diskussionen och hur den förs, vet vi inte. Varken Riksarkivet eller Kungliga Biblioteket har något bevarat material. Men diskussionerna föranleder Hjalmar Ling att gå i polemik i skriften *Om Pedagogiska Föreningens discussion öfver skol-gymnastiken, vid årssammanträdet den 21 maj 1856*:

Kanske förmodade ej Herr Ordföranden, då han föreslog, att man, för att mota denna syndafloed af vanslägtning, skulle i skolorna införa bollspel m. m. d., såsom mera ”välgörande (kroppsligt utvecklande) än den Methodiska gymnastiken”, att han kom att vidröra en öm fläck[...]. Ty skulle detta yrkande hafva någon verklighet, så gör staten i sanning orätt att utgifva en enda skilling för skolgymnastik.⁸

Det är hårda ord från Hjalmar Ling: Inte en krona till skolgymnastiken om skolorna avviker från GCI:s metodiska gymnastik och inför till exempel bollspel i skolgymnastiken. Att utmana de normer, värderingar och den pedagogik GCI står för, är inte tillrådligt. Viktor Heikel kommer att bli ett tydligt exempel på detta.

Viktor Heikel och fotbollen

En båtresa öster ut från Stockholm på 1870-talet tar oss till den svenskfinska delen av Finland, ett Finland som gått förlorat till Ryssland 1809. Ställt under ryskt styre blir Finland ett Storfurstendöme, där lagarna skrivs på både svenska och ryska. Universitetet flyttas från Åbo till Helsingfors. Av de fyra parlamentariska stånden är bara bondeståndets majoritet finskspråkig. Trots att den svenskspråkiga befolkningen bara utgör 15 procent av Finlands befolkning och 25 procent av befolkningen i de större städerna, dominerar svenskan såväl politiken som den offentliga förvaltningen.

Detta är bakgrunden för att lite bättre förstå den som kallats *Den finska gymnastikens fader*, Viktor Heikel. I Jan Lindroths avhandling *Idrottens väg till folkrörelse*, omnämns Viktor Heikel tre gånger och då i samband med den internationella gymnastik- och idrottsfesten i Stockholm i maj 1891. Men Heikel sätter spår i den svenska gymnastiken långt innan dess.

Under ett avbrott i studierna vid Helsingfors universitet, får han upp ögonen för gymnastiska övningars betydelse för hälsan. Viktor Heikels livsbana tar nu en ny väg. Han bestämmer sig för att studera till gymnastiklärare, men möjligheterna i Finland är begränsade eftersom landet saknar gymnastiklärarutbildning. Universitetsstudier i Anatomi får paras med att följa Erland Lings gymnastikundervisning vid Helsingfors Lyceum, det svenska läroverket

⁸ *Om Pedagogiska Föreningens discussion öfver skol-gymnastiken, vid årssammanträdet den 21 maj 1856* (Stockholm 1856), s. 5.

i Helsingfors. Erland Ling är brorson till Pehr Henrik Ling och kusin till den vid GCI verksamme Hjalmar Ling.

Lings ”Methodiska gymnastik” gör Heikel betänksam. Studier av den svenska gymnastikpedagogen Anton Santesson, styrker Heikel i sin betänksamhet.⁹ Det är inte Linggymnastiken i sig som är problemet, utan dess tråkiga och ofria metodik.

För att få gymnastiklärarbehörighet måste Heikel söka ryskt tillstånd för båtresan till Sverige och gå utbildningen vid GCI. Han får tillståndet och dessutom dispens från GCI eftersom han varken är svensk medborgare eller officer. Att han följt Erland Lings undervisning i skolgymnastik, spelar säkert in för beviljandet av dispensen.

Viktor Heikel kommer till Stockholm 1867, och klarar av den 2-åriga utbildningen på ett år om vi ska tro den idrottshistoriska traditionen i Finland. Den förförståelse Heikel skaffat sig när han auskulterat hos Erland Ling, spelar säkert in.

Studierna vid GCI förstärker Heikels betänksamhet över GCI:s strikta metodik. Hösten 1868 reser han därför till Tyskland, för att bekanta sig med andra perspektiv i form av den statliga tyska gymnastikundervisningen och dess pedagogik. Hemkommen till Finland utnämns Heikel till gymnastiklärare och börjar prova fram en pedagogik han upplever förenar det bästa hos Lingssystemet men med en friare undervisningsform.

Av en tillfällighet får Heikel veta att ett svenskspråkigt lärarseminarium (dvs lärarutbildning för folkskolan) ska inrättas i Nykarleby. Att få bli lärarutbildare i gymnastik för folkskolan, är första steget mot en finsk gymnastiklärarutbildning. Men för att bli utnämnd till seminarielärare i gymnastik, måste Heikel företa en internationell studieresa och framlägga en skriftlig examensuppgift. Han söker och beviljas stipendium till en resa som tar honom till Skottland, England, Tyskland och Schweiz. Motprestationen ska bli den första finska läroboken i skolgymnastik.

1873 utnämns Viktor Heikel till lektor vid det nyinrättade lärarseminariet i Nykarleby. Året efter, 1874, ger han ut boken *Praktisk Handbok i skolgymnastik för gossar* på G.W. Edlunds Förlag i Helsingfors. I förordet förklarar Heikel att han vill ”fylla en lucka i den svenska gymnastiklitteraturen”.¹⁰

Boken blir till en uppgörelse med GCI, dess instruktörsutbildning och den ”missriktning den svenska skolgymnastiken tagit. Såväl P. H. Ling sjelf, som hans efterträdare och de flesta gymnastiklärare i Sverige, hafva nemligen varit eller äro antingen sjukgymnaster eller militärer, ofta begge tillika, då deremot knappast någon man med pedagogisk bildning på allvar egnat sig åt gymnastiska studier.”¹¹ Bokens nästan 300 sidor omfattar en lång rad av övningar, men

⁹ Viktor Heikel, *Praktisk Handbok i skolgymnastik för gossar* (Helsingfors 1874), s. VI.

¹⁰ Viktor Heikel: *Praktisk Handbok i skolgymnastik för gossar*, s. VIII.

¹¹ Viktor Heikel: *Praktisk Handbok i skolgymnastik för gossar*, s. VII.

som Heikel skriver: ”Boken är ej ämnad att vara ett reglemente, som slafviskt skall följas, utan en hjälpreda och rådgifvare för den tänkande läraren, då han gör upp sitt års- eller lektionsprogram.”¹² Pedagogiska perspektiv, reflekterande praktik och en inspirerande verktygslåda, ställs mot det strikt reglerade i GCI:s metodiska gymnastik. Att boken skrivs på svenska och därför kan läsas av både en svenskfinsk och svensk publik inom gymnastiklärarprofessionen, och att boken dessutom finns tillgänglig i Sverige, gör det lätt att förstå att kritiken irriterar GCI.

Men det är inte bara Heikels pedagogik som gör boken intressant. Det för oss och ur ett fotbollsperspektiv än mer intressanta, är att Viktor Heikel tar upp och presenterar engelsk associationsfotboll som en aktivitet för skolgymnastiken.

I löpande text och i tolv punkter presenteras spelet. Han beskriver det grundläggande för associationsfotbollen: målen består av två stolpar och en tvärså, bollen ska drivas in i motståndarnas ”port” med fötterna, bollen ska vara av gummi och överdragen med läder, bollen får inte slås, kastas eller bäras, och om någon tar bollen med händerna eller gör ”annan olaglighet, eger motpartiets anförare rätt att ropa: ’bollen är död!’, då stillestånd inträder, bollen nedlägges på det ställe, der den blef olagligen vidrörd, och förbrytarens parti måste draga sig 10 steg tillbaka derifrån, tills bollen blifvit framsparkad af det andra partiets anförare.”¹³

Den nästan 150 år gamla beskrivningen, skulle lika gärna kunna vara en beskrivning av en nutida fotbollsmatch. Tio steg – 10 yards – 9,15 meter. Det är inte svårt att tänka sig att de tio steg som först mättes upp med steg, med tiden formaliseras till det som motsvarar ett steg i längd – en yard –. Än idag stegar domaren vid behov, tio steg vid frisparkar och hörnor. Som introduktion till engelsk associationsfotboll, blir *Praktisk Handbok i skolgymnastik för gossar* den första som görs tillgänglig i Sverige på det svenska språket.

Reaktionerna på boken

Vilket intresse för engelsk associationsfotboll som boken väcker i Sverige, är svårt att uttala sig om. Det vi kan se är att boken har möjlighet att nå en intresserad svensk publik att döma av bokhandelsannonserna i en lång rad av svenska dagstidningar, både i de större städerna och på landsorten. Boken recenseras dessutom i mycket positiva ordalag i inflytelserika *Aftonbladet* och *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* (GHT).

Aftonbladets tidigare ägare Lars Johan Hierta och GHT:s huvudredaktör Sven Adolf Hedlund står tillsammans med August Blanche och Viktor Rydberg, bakom den *skarpskytterörelse* som startat 1860 med föreningar i Stockholm och

¹² Viktor Heikel: *Praktisk Handbok i skolgymnastik för gossar*, s. IX.

¹³ Viktor Heikel: *Praktisk Handbok i skolgymnastik för gossar*, s. 284.

Göteborg. På bara 4 år har den blygsamma starten blivit till en folkrörelse med över 33 000 medlemmar. *Skarpskyttrörelsens* utveckling bidrar till att göra GHT till en än viktigare och inflytelserik tidning. Att de bägge tidningarna ger Viktor Heikels bok mycket positiva recensioner, innebär naturligtvis ett stort uppmärksamhetsvärde. Vi kan förutsätta att boken uppmärksammas och diskuteras i inte minst gymnastiklärar- och idrottsintresserade kretsar.

Ett annat viktigt faktum är att boken är tillgänglig i Sverige och recenseras innan bildandet av Göteborgs Bollklubb (1875) och innan professor Frithiof Holmgren startar fotbollsverksamhet inom ramen för Upsala Studenters Gymnastiska Förening 1876.

GHT:s huvudredaktör S A Hedlund inte bara värnar om skarpskytterörelsen, han är även en stor tillskyndare av idrott. Han är med och bildar Göteborgs Gymnastik-Sällskap 1869 med modell från skarpskytterörelsen. GHT är också den första tidning att ha en fast dag och plats för idrottsrelaterade ämnen.

Vi kan därför inte bortse från troligheten av att den positiva recensionen i GHT av Viktor Heikels bok med sin associationsfotbollsrepresentation, blir den utlösande faktorn till bildandet av Göteborgs Bollklubb (1875). Att det finns släktmässiga kontakter med England och kanske en förförståelse för associationsfotboll, gör det bara lättare att bejaka idén om att börja spela fotboll. I Viktor Heikels bok finns svaren på svenska, för den som är nyfiken på fotboll och hur det spelas.

Frithiof Holmgren och associationsfotbollen

Recensionen i *Aftonbladet* är mycket positiv och boken ”anbefallas till fackmäns uppmärksamhet”. I formuleringar som ”rörelser kunna blifva själsmördande genom att timme efter annan hela året om utföras på samma sätt, utan omväxling, schematiskt och därför äfven tanklöst och maskinmässigt.” känner vi att recensenten sympatiserar starkt med Viktor Heikels kritik av GCI:s methodiska gymnastik.¹⁴ Säkerligen fångar recensionen professor Frithiof Holmgrens uppmärksamhet i Uppsala. Bara ett par månader efter *Aftonbladets* recension, bildas fotbollsföreningen inom Upsala Studenters Gymnastikförening. Men hur går man från tanke till handling, i en tid där fotbollar inte finns att köpa?

En samverkande och viktig länk mellan Göteborg, Uppsala och fotbollen, är familjen Blidberg. Familjen är i princip synonym med göteborgsidrottens första, nästan 40 år. Pappa Fredrik Blidberg är en av centralfigurerna i den framväxande göteborgsidrotten. Han är 49 år gammal när han deltar i Göteborgs Gymnastiksällskaps bildande 1869. Han närmar sig 70 år när han sitter i organisationskommittén för Göteborgs Idrottsfester 1886 och 1887, tillsammans med bland andra James Fr Dickson. Fredrik Blidberg är med andra ord en av dem som bygger upp göteborgsidrotten till något som inte bara är

¹⁴ ”Praktisk Handbok i skolgymnastik för gossar”, *Aftonbladet*, 28/1-1876, s. 3.

en lokal angelägenhet. I avsnittet om Göteborgs Bollklubbs sommartävlingar 1876 i del 1 av denna studie, kan vi läsa: "Vid samma tillfälle utdelades äfven till hr A. H. Blidberg ett pris, bestående af en revolver (skänkt af grosshandl. G. Bolander), hvilket tillfallit honom vid ett i förrgård anställt fotbollspel."¹⁵

Anders Håkan Blidberg är son till Fredrik Blidberg, 20 år vid fotbollstillfället och sedan två år student i Uppsala. 1880 avlägger han lärarexamen vid Uppsala Universitet. Trots att vi saknar matriklar över Uppsala Studenters Gymnastikförenings första decennium, är det mer än troligt att Håkan Blidberg är medlem av den gymnastiska föreningen. Lika troligt är att han medverkar till att gymnastiska föreningen tar upp fotboll på programmet.

Om recensionen av Viktor Heikels bok i *Aftonbladet* väckt professor Frithiof Holmgrens nyfikenhet, är steget inte långt till att införskaffa boken. Beskrivningen av den engelska associationsfotbollen och Håkan Blidbergs närvaro i den studentgymnastiska föreningen, triggar troligtvis den spontane och inte alltid så formelle professorn. Lika troligt är att Håkan Blidberg via sin familj och sina sommarlovserfarenheter av Göteborgs Bollklubb, åtar sig att ordna fram en fotboll från Gustaf Bolander i Göteborgs Bollklubb. Utan boll, ingen fotboll. Några annonser för fotbollar finns inte i tidningarna. En boll kan bara skaffas via kontakter. Håkan Blidberg har kontakterna i Göteborg. Om han själv är medlem i Göteborgs Bollklubb vet vi inte, men han kommer att representera Göteborgs Idrottsklubb vid skridskotävlingar i Stockholm den 18 januari 1883, ett drygt halvår efter att Göteborgs Bollklubb ombildats till Göteborgs Idrottsklubb.¹⁶

Lika troligt är att dessa informella kontakter mellan Uppsala och Göteborg, leder fram till idén om en fotbollsmatch mellan Göteborgs Bollklubb och Uppsalastudenterna i samband med Andra Gymnastikfesten 1878. Det är svårt att arrangera en match utan motståndare som känner till spelet och reglerna. Matchen är säkerligen uppgjord långt innan Andra Gymnastikfesten äger rum.

GCI slår tillbaka

Viktor Heikels bok passerar inte GCI obemärkt. Positiva, GCI-kritiska recensioner i de två viktiga tidningarna *Aftonbladet* och GHT, måste bemötas. Med en skarpt hållen text i den av GCI utgivna *Tidskrift i Gymnastik*, attackerar Lars Mauritz Törngren den finlandssvenske författaren. Det är en attack syftad till att misskreditera och förminska Viktor Heikel som person och hans kompetens: "Det epitet af ordet praktisk, som förf. sjelv gifvit sin bok, uteslutes af sigtligt. Att denna bok här omnämnes beror uteslutande af att den är skriven på svenska språket. [...] Författaren är här icke aldeles obekant. Han har varit

¹⁵ "Kappsprungning", *Nya Dagligt Allehanda*, 17/6-1876, s. 3.

¹⁶ "Skridskotävlingarne i Stockholm", *Göteborgs-Posten*, 9/2-1883, s. 1.

s.k. "extra elev" vid Gymnastiska centralinstitutet och 'åsett gymnastik'. Han visade här mycken flit i teoretiska stycken, men i det praktiska återigen kunde han icke erhålla fullständiga afgangsbetyg."¹⁷ Av Törngrens tonläge förstår vi att GCI vill göra en kraftfull markering mot boken, för att så långt som möjligt begränsa bokens spridning bland och inverkan på skolornas gymnastikinstruktörer.

Situationen blir akut när GHT uppmärksammar en av Viktor Heikel författad recension i finlandssvenska *Finsk tidskrift*. Heikel recenserar en i Norge nyutkommen bok om skolgymnastik och uttalar på nytt sina invändningar mot den hårt styrda skolgymnastiken. GHT uppmärksammar den finska recensionen för att den "innehåller några anmärkningar rörande den svenska gymnastiken hvilka synas oss vara förtjenta av synnerlig uppmärksamhet[...] Hr Heikel har äfven utgifvit en 'Praktisk handbok i skolgymnastik för gossar', hvarpå vi fästa alla gymnasters och alla för gymnastiken nitälskande personers synnerliga uppmärksamhet."¹⁸

Det är uppenbart att GHT inte tänker låta Heikels kritik, falla i glömska. GHT:s Heikel-positiva artikel föranleder L.M. Törngren att gå i svaromål - men inte i GHT utan i konkurrerande *Göteborgs-Posten*. I genmålet, publicerat den 12 nov 1878, återger Törngren bland annat sin nedsättande recension av Heikel och dennes bok i *Tidskrift i Gymnastik*. Har det funnits åsiktsskillnader mellan idrottskrafterna i Göteborg och GCI, driver Törngrens genmäle i *Göteborgs-Posten* in kilen djupare.

Perioden 1880–1890

I skiftet mellan 1870- och 1880-tal finns, vad vi nu kan se, minst nio bollklubbar och fotbollsidkande fleridrottsföreningar i Sverige (stiftelseåren inom parentes): Göteborgs BK (1875), Upsala Studenters GF (1876), Stockholm BK (1878), Wisby BK (1878), Norrköping GF (1878), Örebro BK (1879), Nora BK (1880), Borås BK (1880) och Uddevalla GF (1874 med 1880 som startår för fotbollen i föreningen).

Jag räknar inte in Söderhamns Gymnastik-Förening (stiftad 1878), eftersom jag inte hittat några tidningsklipp som belägger att fotbollen som föreningen får i samband med Andra Gymnastikfesten i Uppsala 1878, leder till någon aktivitet.¹⁹ Det finns inte heller någon arkivbildning kring föreningen hos Arkiv Gävle.

17 "Om den Svenska Gymnastiken", *Göteborgs-Posten*, 12/10-1878, s. 1-2. Artikeln är inte undertecknad men det framgår av innehållet att den är skriven av L M Törngren.

18 V Heikel, "Om svenska gymnastiken", *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning*, 2/10-1878, s. 5.

19 "Gäfva", *Söderhamns Tidning*, 23/5-1879, s. 2: "Gäfva. Söderhamns gymnastikförening erhöi vid gymnastikfesten en större s.k. fotboll till present af Göteborgs gymnastiksällskap."

Söderhamns Gymnastikförening för en osäker närvaro. Redan 1882 blir föreningen vilande.²⁰ Först 1892 görs ett nytt försök att väcka liv i den gymnastiska föreningen. En notis i Söderhamns Tidning 1889 antyder att fotbollen som föreningen fått kanske ändå leder till fotbollsspel, i spåren av att gymnastikföreningen blivit vilande: "Söderhamns Bollklubb är namnet på en förening, som nyligen blifvit bildad här i staden. Den har till sitt ändamål att väcka och vara intresset för det i många afseenden så vackra och stärkande bollspelet, som kanske mer än något annat bidrager till den snabbhet i uppfattningen och den utveckling i fysiskt hänseende, som utgör målet för all sport."²¹

Sju år senare bildas Söderhamns Idrottsförening. Avsaknad av arkivbildning och begränsat antal tidningsnotiser kring bollklubben och idrottsföreningen, gör det svårt att sluta sig till några säkrare slutsatser. Söderhamns IF:s klubbmärke antyder dock en möjlig koppling till bollklubben: Initialerna S.I.F., två korslagda skidor och en associationsfotboll.

Än större är osäkerheten runt den eventuella bollklubben i Jönköping. I Jönköpings Tidning berättas att staden "inom en icke allt för aflägsen framtid skulle kunna ega såväl gymnastik- och kapproddsällskap som bollklub".²² Om det bildas någon bollklubb, har inte gått att fastställa.

De nio klubbar (kanske tio stycken med Söderhamns GF) med fotboll på programmet, ska ställas mot de 10 - 11 stycken samtida specialföreningar med enbart gymnastik på programmet. Antalet föreningar bygger på den uppräknade av gymnastikföreningar som görs vid Tredje Gymnastikfesten i Uppsala 1879.²³ Den numerära skillnaden är mindre än vi kunnat vänta oss, vilket är överraskande.

I Jan Lindroths avhandling *Idrottens väg till folkrörelse*, anger Lindroth att det bildats 22 gymnastikföreningar under 1870-talet. Lindroths slutsats är att bildandet av specialföreningar för gymnastik tillhör 1870-talet och att ur dessa specialidrottsföreningar för gymnastik växer sedan flergrensföreningarna fram på 1880-talet.²⁴

Det vi nu kan se i källmaterialet, är att flergrensföreningarna är jämnåriga med den spirande gymnastikrörelsen. Vad mer är, en tredjedel av de 22 stycken gymnastikföreningar som bildas under 1870-talet, upphör med sin verksamhet redan innan utgången av 1870-talet. Vid den tidpunkten är flergrensföreningar med fotboll på programmet, nästan jämbördiga de rena gymnastikföreningarna i antal.

20 Söderhamns Tidning, 18 november, 1882, s. 2: "Emedan intresset för gymnastiska öfningar här synes vara för närvarande fullkomligt dött. Att döma efter Söderhamns gymnastikförening, hvilken efter en i början lifaktig verksamhet nu ligger i dvala"

21 "Söderhamns Bollklubb", Söderhamns Tidning, 11/5-1889, s. 2.

22 "Skridskosport", Jönköpings Tidning, 2/2-1880, s. 2.

23 "Gymnastikfesten i Upsala", Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning, 12/5-1879, s. 1.

24 Jan Lindroth: *Idrottens väg till folkrörelse: Studier i svensk idrottsrörelse till 1915* (Uppsala 1974), s. 63, 67, tabell s. 86.

Det gemensamma för flera av flergrensföreningarna är att fotbollen är startpunkten eller ett viktigt skäl för föreningsbildandet, även om verksamheten i föreningen senare upptar flera andra idrotter. Det vi också kan se är att inte alla gymnastikföreningar som uppstår i slutet av 1870-talet begränsar sin verksamhet till gymnastik. Gymnastikföreningarna i Uddevalla (1874), Norrköping (1878), Örebro (1878) och Borås (1880), är exempel på gymnastikföreningar med fotboll som en del av den ordinarie verksamheten. Den av Hjalmar Lings kusin Erland Ling stiftade Gefle Gymnastikförening (1875), "utvidgade snart sin verksamhet med lekar i det fria"²⁵. Den med Gefle GF jämnåriga Göteborgs Gymnastikförening (1875) och Göteborgs Gymnastik-Sällskap (1869), är ytterligare exempel på föreningar i gymnastik som redan under 1870-talet upptar fler aktiviteter än enbart gymnastik på programmet.

Trots att fotbollen inte har fördelen av GCI, deras lokalt verkande instruktörer och deras nationella *Tidning för Idrott*, sprider sig fotbollen. Det gör att skillnaden i antal mellan fotbollsikande föreningar och rena gymnastikföreningar blir förvånansvärt liten, sett till de olika förutsättningarna.

Bekymren blir inte mindre av att fotbollen sprider sig till läroverken, detta trots GCI:s motstånd och att fotbollen inte finns bland de rekommenderade fria lekarna.²⁶ I GCI:s berättelse över skolgymnastiken läsåret 1880–1881, görs kommentaren att fotbollen sprider sig i skolorna.²⁷ Om en tredjedel av de gymnastikföreningar som bildats under 1870-talet har upphört med sin verksamhet vid decenniets slut trots instruktörsstöd från GCI, hur stabilt står sig då fotbollsintresset i föreningar utan strukturellt stöd från en organisation motsvarande GCI?

Frånvaron av arkivhandlingar

Ett problem vi ställs inför, för att kunna se hur djupt fotbollen fäster i föreningarna, är frånvaron av arkivbildning. För små och kortlivade idrottsföreningar på 1870- och 80-talet, kan frånvaron av sparade handlingar vara begriplig. Mer anmärkningsvärt är att inte ens en framträdande gymnastikförening i idrottsrörelsens barndom som professor Frithiof Holmgrens Upsala Studenters Gymnastikförening, lämnar något arkiv efter sig. Det som finns bevarat är tre små matriklar från andra hälften av 1880-talet och en minnesskrift på cirka 15 sidor utgiven 1950.²⁸

Vi vet från tidningslägg att Upsala Studenters Gymnastikförening har en livaktig fotbollsverksamhet de 4 sista åren på 1870-talet. Därefter upphör alla spår av fotboll. Vid Fjärde Svenska Gymnastikfesten 1882 i Stockholm, finns

25 *Gefle Idrottsförening 1882–1932* (Gefle 1932), s. 9.

26 Exempel på fotbollens spridning till läroverken i skiftet 1870/1880-tal ges i artikeln "Ett stycke okänd fotbollshistoria", *SVIF-Nytt*, 2021:1.

27 "Gymnastiken vid statens allmänna läroverk", *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*, 6/10–1882, s. 1: "Fotboll tyckes äfven blifva allmännare."

28 Gustaf Moberg, *Uppsala Studenters Gymnastikförening 1874–1949* (Uppsala 1950).

inte fotbollen med som sidoaktivitet. Som vi sett i Del 1 av denna studie, har Stockholms Bollklubb upphört och Visby Bollklubb profilerat om verksamheten till enbart de gotländska bollekarna.

Det är inte heller troligt att Överste Gustaf Nyblæus och Viktor Balck i egenskap av ansvariga för den Fjärde Svenska Gymnastikfesten 1882, bjuder in Göteborgs Bollklubb som professor Frithiof Holmgren gjort i egenskap av lokal arrangör av Tredje Gymnastikfesten. Kanske är det så enkelt som att utan tillfällen att möta motståndare, så dör fotbollsintresset till sist ut i uppsalastudenternas gymnastikförening.

Uddevalla Gymnastikförening

I två fall finns det föreningsarkiv och dokumentation som ger en något djupare insikt om fotbollens plats i föreningen, dess omfattning i tid och de avtryck denna tidiga fotbollsverksamhet gör lokalt. Arkiven gäller Norrköpings Gymnastik-Förening och Uddevalla Gymnastik-Förening.

Uddevalla Gymnastik-Förening (UGF, stiftad i februari 1874) är intressant eftersom det är en förening på en mindre ort.²⁹ Det finns styrelseprotokoll och annan dokumentation från 1879 och framåt. I ett protokoll daterat 9 oktober 1879, kan vi läsa att gymnastikföreningen överväger att införskaffa en fotboll. I § 5 heter det: "Fråga väcktes om anskaffande af 'Boll' till bollspel men uppskötts till framtida behandling."³⁰

Ett halvår senare berättar en notis i Bohuslänningen att en bollklubb ska bildas i Uddevalla: "Härvarande gymnastikförening har nämligen anskaffat en väldig fotboll, med vilken medlemmarna tills vidare öfva sig i elementärläroverkets gymnastiksal under afbidan på att framdeles kunna organisera en självständig klubb i och för utöfvande af denna friska idrott."³¹

Fotbollen har sannolikt anlänt som del av det kolli fotbollar som Göteborgs Bollklubbs ordförande Gustaf Bolander importerat genom sin firma.³² Intressant i sammanhanget är att den våren 1880 bildade Borås Bollklubb, även de troligtvis får sin beställda fotboll i samma veva som Uddevalla Gymnastikförening.

Gymnastikföreningens 50-årsskrift berättar vidare: "I Uddevalla fanns representanter för släkten Thorburn, vilken 1823 hade invandrat från Skottland till staden. De kände till de skotska fotbollsreglerna och kunde fungera som instruktörer."³³

29 Enligt notis i *Dagens Nyheter*, 20/2-1874: "En gymnastikförening är bildad i Uddevalla."

30 Återgivet i *Uddevalla gymnastikförening 100 år* (Uddevalla 1980), s. 5.

31 "En bollklubb", *Bohuslänningen*, 24/5-1880, s. 2.

32 "Göteborgs Införsel", *Göteborgs-Posten*, 26/5-1880, s. 3; "G. Bolander et Co 1 koll. Bollar".

33 *Uddevalla gymnastikförening 100 år*, s. 6.

Att 50 års-skriften är från 1930, förklaras av att föreningen länge inte kunde datera sin start längre tillbaka än till 1880 eftersom ett styrelseprotokoll från det året var det äldsta beviset för föreningens existens. Till 100-årsjubileet 1980, gjordes noggrannare efterforskningar och stiftelseåret flyttades till 1874.

Att Göteborgs Bollklubb är en inspirationskälla till bildandet av UGF, styrks av att flera av UGF:s initiativtagare återfinns i notiser som tävlande och pristagare i Göteborgs Bollklubbs tävlingar.

Eftersom det finns bevarade protokoll, handlingar och jubileumsskrifter som även beskriver fotbollsverksamheten i föreningen, kan vi få en lite bättre bild än vad enstaka tidningsnotiser kan ge. Studier visar att fotbollsverksamheten fångar medlemmarnas intresse. Bevarade anteckningslistor visar att många av gymnastikföreningens medlemmar antecknade sig för att delta i fotbollspelandet. Både 50- och 100-årsskrifterna omtalar stort intresse och en kontinuerligt fortsatt fotbollsverksamhet ända fram till sekelskiftet. Dessutom omtalas att gymnastikföreningen spelade ett flertal fotbollsmatcher mot den nystartade föreningen Uddevalla Idrottsklubb.³⁴

Uppgifterna vållar dock litet bryderi. När jag vill gräva vidare i Uddevalla Idrottsklubbs egen fotbollshistoria, visar det sig att idrottsklubben bara finns omnämnd i gymnastikföreningens handlingar. Med hjälp av Linda Ohlsson, arkivchef vid Bohusläns Föreningsarkiv, görs en genomgång av föreningsarkivet för att söka identifiera Uddevalla Idrottsklubb och spåra eventuellt bevarade originalhandlingar som kanske kan berätta mer om fotbollsverksamheten.

Tyvär återfinns ingenting som styrker Uddevalla Idrottsklubbs existens, utöver det som omnämns i Uddevalla Gymnastikförenings handlingar. Varken Bohusläns Föreningsarkiv, Riksarkivet eller Nordisk Familjeboks Sportlexikons föreningsförteckning över 1800-talets idrottsföreningar, upptar någon Uddevalla Idrottsklubb.

Det betyder dock inte att Uddevalla IK är en fiktiv idrottsförening. Arkivbildandet kring gymnastik- och idrottsföreningar under 1800-talet är som vi kunnat konstatera, inte alltid vad vi skulle kunna önska oss. Föreningar har bevisligen funnits, men utan att lämna någon dokumentation efter sig.

Uppgifter i Bohusläningen 1898 berättar att Uddevalla Gymnastikförening, Uddevalla Idrottssällskap och Uddevalla fotbollklubb hållit gemensamt möte för att diskutera en sammanslagning.³⁵

Hur sammanslagningen/föreningsbildandet avlöper, vet vi inte. Vi vet att Uddevalla Gymnastikförening fortsätter att bedriva verksamhet under eget namn. Det troligaste är att de två övriga idrottsföreningarna slår sig samman under namnet Uddevalla Idrottsklubb. Det som talar för detta är att bägge föreningarna försvinner utom synhåll. Uddevalla Idrott-Sällskap återuppstår sedan 1907.

³⁴ *Uddevalla gymnastikförening 100 år*, s. 10-11.

³⁵ "Idrotten i Uddevalla", *Bohusläningen*, 24/5-1898, s. 3.

Uppgifterna visar att ett aktivt fotbollsintresse finns i Uddevalla från 1880-talet och fram till sekelskiftet. Utifrån de begränsade föreningsuppgifterna, har Uddevalla Gymnastikförenings medlemmar inte bara ett stort fotbollsintresse, de har även under perioden 1880-/90-tal haft två lokala föreningar att möta i någon form av regelbundet arrangerade och uppskattade fotbollsmatcher: Uddevalla Fotbollklubb och sedan Uddevalla Idrottsklubb.

Fotbollsklubben och Idrottsklubben kan förvisso i grunden vara samma förening som genomgått samma utveckling och därmed namnförändring, som till exempel bollklubbarna i Göteborg och Örebro som i början/mitten av 1880-talet byter namn till Idrottsklubb.

GHT återger under rubriken "Aflidna föreningar" en notis i Bohuslänningen över insomnade föreningar, som antyder att en fotbollsklubb bildats inom Uddevalla gymnastikförening men som insomnat.³⁶ Om det rör sig om en tredje klubb eller Uddevalla Fotbollklubb som några år innan sammanslagningsdiskussionen går ned i "viloläge", går inte att utläsa av de få tidningsnotiserna.

Norrköpings Gymnastikförening

Lika intressanta är Norrköpings Gymnastikförening, NGF, stiftad 1878. NGF bildas ursprungligen redan 1877 men på grund av en svag styrelse och med det ett avsvalnande intresse, läggs NGF ned på ett möte den 28 okt 1878 för att återuppstå under samma namn och på samma möte. Bara det en prestation.

Den som initierar nystarten är löjtnanten Carl Axel Augustinsson. I NGF:s jubileumsbok 1938, kan vi läsa att NGF inte mäktar med deltagande i Tredje Svenska Gymnastikfesten i Uppsala 10–11 maj 1879, men att föreningen skickar tre representanter som observatörer: Löjtnant Carl Axel Augustinsson, Ernst Lindqvist och Fredrik Nyborg.

I jubileumsskriften 1938 läser vi vidare: "Vid gymnastikfesten i Upsala hade från Göteborgs Bollklubb till Föreningens representanter Augustinsson, Nyborg och Lindqvist, såsom gåva till Föreningen överlämnats en fotboll, med anledning varav förslag framkom om bildandet av en bollklubb, men beslöts i stället, att fotbollspel skulle intagas uti övningarna."³⁷

Av jubileumsskriften framgår att NGF den 20 augusti 1879 beslutar om "utfärd till Marmorbruket för att spela fotboll."³⁸ Träningarna utökas dessutom till tre dagar: tisdagar, torsdagar och lördagar kl 19.30 – 20.30. Jubileumsskriften berör mycket rapsodiskt de första 50 åren. I jubileumsmatrikeln för 1908, finns dock en notering om att Norrköpings Bollklubb 1905 medverkat vid en

36 "Aflidna föreningar", *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*, 24/10–1896, s. 3: "Bicycleklubben, som startade i April 1894, var lika dödfödd som gymnastikföreningens fotbollsklubb."

37 *Norrköpings Gymnastikförening 1878–1938* (Norrköping 1938), s. 64.

38 *Norrköpings Gymnastikförening 1878–1938*, s. 64.

av NGF arrangerad soaré på Arbetareföreningens Teater.³⁹ I IFK Norrköpings 50-årskrift 1947 framhålls NGF:s betydelse för fotbollen i Norrköping:

Fotbollen, som spelat en så stor roll i IFK:s liv, introducerades sålunda 1879 i Norrköping av NGF, som hade tre man som studiekommision till en gymnastikfest i Uppsala. Det starkaste intrycket de medförde hem var från en lek de sett på Polackbacken. Den kallades fotboll och de hade fått en boll med sig hem, skänkt av Göteborgs Bollklubb, som Norrköpings fotbollsvärld alltså står i evig tacksamhetsskuld till.⁴⁰

Vi bör med andra ord kunna sluta oss till att fotbollsverksamheten bör ha pågått i någon form i minst 20 år inom NGF, eftersom IFK Norrköping startas först 1897. Lika troligt är att fotbollsverksamheten inom NGF, efter ett tag knoppats av till en bollklubb.

Motståndet mot associationsfotbollen

Som vi kan se i del 1 av studien, stämmer inte Balcks påståenden i Illustrerad Idrottsbok 1886. De oriktiga påståendena är närmast att betrakta som idrottspolitiska partsinlagor. Ett sätt att skriva om historien så att den bättre passar Viktor Balck och GCI.

En genomläsning av *Tidning för Idrott:s* fem första årgångar, 1881–1886, visar att fotboll bara nämns vid några få tillfällen: efter en kadettmatch i Stockholm, en skolmatch på Viktor Balcks egen skola Norra Latin och i en insändarfråga om associationsfotbollens regler. Frånvaron av redaktionellt fotbollsmaterial beror inte på brister i kännedom om ett växande fotbollsintresse utanför Huvudstaden.

GCI:s skoluppdrag innefattar avrapportering från och sammanställning av uppgifter från läroverken. Instruktörerna och GCI:s egna inspektörer är ögonen ut i verksamheten. Föreningsbildningen på gymnastik- och idrottssidan är inte större i Sverige än att den kan noteras av GCI. Instruktörerna befinner sig i händelsernas centrum när fotbollen på några läroverk tar fart runt år 1880.

Det finns med andra ord inga möjligheter att fotbollsverksamhet och föreningsbildande kring detta, passerar GCI:s ögon omärkt. Frånvaron av redaktionellt material i TfI kring en uppblommande fotbollsverksamhet på flera håll i Sverige, kan bara förstås som ett avsiktligt tiggande.

Som myndighetsutövare inom svensk gymnastik och gymnastisk lek/idrott, finns en auktoritär officerskultur i botten som vill äga och kontrollera gymnastiken. Det finns inget utrymme för diskussion eller ifrågasättande. GCI:s pedagogiska gymnastik representerar den sunda, friska gymnastiken. Fotboll och andra idrottsaktiviteter som inte GCI rekommenderar, är avvikelser. Om

39 *Norrköpings Gymnastikförening - Jubileumsmatrikel 1878–1908* (Norrköping 1908), s. 14.

40 *IFK Norrköping 1897–1947* (Norrköping 1947), s. 10.

föreningar bildas för idrotter som fotboll, finns inget skäl att omnämna detta i GCI:s inofficiella organ *Tidning för Idrott*. Tidningen är ett sätt för Balck att samla de vänligt sinnade gymnastik- och idrottsstyrkorna. Samtidigt rymmer tidningen i princip bara gymnastik och av GCI "sanktionerade" idrotter som till exempel segling, rodd, simning, skidor och skridskor.

Har en tredjedel av de under 1870-talet bildade gymnastikföreningar upphört med sin verksamhet innan decenniets slut och antalet flergrensföreningar med fotboll växt sig nästan jämstarkt med gymnastikföreningar – behöver GCI agera och agera gör man. Inte minst *Tidning för Idrott* blir ett sätt att söndra och härska.

Värdet av en nationell tidning i idrott som i ensamt majestät dominerar det offentliga rummet och lyfter gymnastik men inte skriver om fotboll, visar sig i föreningsutvecklingen under 1880-talet: det startas 36 gymnastikföreningar mot åtta bollklubbar.⁴¹

Spridningen av fotboll ska motverkas, intresset dämpas både i läroverken och om möjligt i de gymnastiska föreningar som tar upp fotbollen som verksamhet. Exemplet från Karolinska läroverket i Örebro, ger en fingervisning om detta.

Våren 1882 drar en våg av fotbollsintresse genom skolan: "Bollklubbar bildas inom hvarje klass vid Örebro Allmänna Läroverk och öfva de unga den helsobringande sporten hvarje eftermiddag å skolgården".⁴² Trots detta återfinns ingenting om det grasserande fotbollsintresset i läroverkets årsbok för läsåret. Följande läsår, 1882–83, är fotbollsverksamheten helt borta från skolan. Det är en så markant skillnad att vi bara kan förstå det som konsekvensen av ett kraftfullt ingripande av skolans ledning och GCI. Och en stor tystnad som om ingenting hade hänt. Om fotboll över huvud taget ska nämnas och lyftas fram, ska det vara utifrån ett GCI-initiativ och där GCI:s företrädare kontrollerar och styr fotbollen i önskad riktning.

Ur ett sådant perspektiv blir Viktor Balcks manövrerande med sanningen, mer begripligt. Då är det självklart att Stockholms Bollklubb och moderföreningen Stockholms Gymnastikförening ska göras till de som drivit fotbollsutvecklingen i Sverige. Viktor Balck ska själv vara den som formulerar förslaget till en svensk fotboll och dess regler. Fortfarande 30 år efter utgivningen av *Illustrerad Idrottsbok*, vidhåller Balck sitt manövrerande av sanningen och hävdar Stockholms Gymnastikförenings ledande roll vid fotbollens entré i Sverige.

År 1915 ger Stockholms Gymnastikförening ut en minnesskrift i samband med 40-årsjubileet. Författaren heter Viktor Balck. I minnesskriften konstaterar Balck att det gamla gardet Överste Nyblæus, professor Hjalmar Ling, kapten L.M. Törngren och professor Frithiof Holmgren "äro nu alla ur tiden

⁴¹ Lindroth, *Idrottens väg till folkrörelse*, s. 86.

⁴² "Bollklubbar", *Nerikes Allehanda*, 5 april 1882, s. 2.

och hvila i sina grafvar”.⁴³ Ensam kvar är Balck att berätta hur det var, hur allt gick till och hur drivande Balcks egen förening varit för gymnastikens och idrottens utveckling i Sverige:

*Bågskjutning och spjutkastning jemte bollspel hade sina första föregångsmän inom Stockholms Gymnastikförening.[...]Af bollspel öfvades förnämligast långboll, fotboll och pärk. Föreningen bildade detta år (1878, min anm) den första bollklubben i Stockholm, hvilken hade sina öfningar äfven under sommaren. [...]Därföre ordnades 1879 den III Svenska Gymnastikfesten, som afhölls i Upsala och hvori Stockholms Gymnastikförening deltog med en duktig trupp. För att väcka intresse bland studenterna äfven för idrott hade föreningen anordnat öfningar i det fria, därvid bågskjutning och spjutkastning framvisades, äfvensom bollspel [...]*⁴⁴

Varför är det så viktigt att flytta fotbollsinitiativet från Göteborg och Uppsala, till Stockholm? Kan det finnas andra skäl bortom det rent idrottsliga, prestigemässiga?

En brytningstid i Sverige

Som vi sett finns ett tydligt motstånd från GCI:s sida mot fotboll och bollekar, såvida inte bollekarna har sina rötter i den ursvenska myllan som till exempel gotländska Pärk. Det är en konservativ, nationalistisk syn som har en naturlig mylla i kretsen av höga officerare oftast med adlig bakgrund. Det gamla ståndssamhället Sveriges försvarare och banérförare.

Samtidigt bryter industrialismen genom under 1800-talets första hälft och påbörjar förändringen av Sverige både politiskt och samhällsekonomiskt. Fram växer ett klassamhälle med nya värderingar och politiska rörelser, som tydligast avspeglar sig i liberalismen och arbetarrörelsen. ”Det går en åska genom tidevarvet” som författaren Carl Jonas Love Almquist formulerar det 1842.⁴⁵

De liberala värderingarna för inte bara med sig en omprövande, kritisk syn på den av GCI formulerade gymnastiken. De inspirerar även till fotboll och andra idrottsaktiviteter som inte rymms under GCI:s paraply av metodisk gymnastik och godkända gymnastiska lekar. Dessutom uppstår en föreningsbildning kring detta som riskerar att ta fokus från och motverka den sunda gymnastiken.

Att Göteborgs *Handels- och Sjöfarts-Tidning* (GHT) lyfter fram Viktor Heikels kritik av GCI:s metodiska gymnastik, är inte någon slump. GHT är en framträdande och inflytelserik representant för Liberalismen, den politiska inriktning

⁴³ *Minnesskrift öfver Stockholms gymnastikförenings verksamhet 1875–1915* (Göteborg 1915), s. 25.

⁴⁴ *Minnesskrift öfver Stockholms gymnastikförenings verksamhet 1875–1915*, s. 27–28.

⁴⁵ Citatet är även titeln på en Almquist-antologi, med pamfletter och polemik i urval av Folke Isaksson: *Carl Jonas Love Almqvist "Det går en åska genom tidevarvet": Pamfletter och polemik*, (Stockholm 1972).

som är knuten till den framväxande, nya borgarklassen och därför illa sedd av det inte särskilt förändringsbenägna ståndssamhällets forna överklass: adeln och den av adeln dominerade officerskåren. GHT och dess huvudredaktör S.A. Hedlund verkar i Göteborg, på betryggande avstånd från den politiska makten i Stockholm. Tidningens räckvidd och lokala genomslagskraft, synliggörs bäst av tidningens ekonomi som möjliggör byggandet av det första tidningshuset i Sverige ritat och byggt helt för tidningsutgivning. Dessutom byggs huset i anslutning till Göteborgs ekonomiska och politiska centrum: Börsen och landshövdingeresidenset vid Gustav Adolfs Torg.

Som medial företrädare för Liberalismen (*influencer* med modernt språkbruk) blir stödet till en annan och friare syn på gymnastik och idrott, en idrottspolitisk avvikelse från den kurs Gymnastiska centralinstitutet håller. Liberalismen tar plats i Göteborgsidrotten.

Skapandet av Göteborgs Gymnastik-Sällskap och dess avknoppning i Göteborgs Bollklubb, blir så mycket mer än bara ett föreningsbildande. Det får effekten av inspirerande symbolhandling. Föreningsbildandet som ett eget värde. Föreningsbildandet som entreprenörskap. Föreningsbildandet som plattform för att driva och tillvarata intressefrågor.

Bildandet av Göteborgs GS berör inte GCI, där föreningsbildande inom gymnastiken inte verkar ha legat inom ramen för GCI:s uppdrag. Den folkrörelse av föreningsbildande som Skarpskytterörelsen utgör, är troligtvis ett nytt inslag i Sverige. Göteborgs GS bildas utifrån detta föreningsstänk.

Att kopplingen skarpskytterörelse och gymnastikrörelsen ligger nära tillhands, visar en notis inför bildandet av en gymnastikförening i Eskilstuna: ”Här synes det oss, som om skarpskytteföreningen kunde få tillfälle inympa en ny gren i sin stam!”⁴⁶ Örebro Bollklubb (1879) är ett annat exempel där föreningsbildandet knyter kontakter och samverkar med den lokala skarpskytteföreningen.⁴⁷

Skarpskytterörelsen som inspiratör till och medagerande i framväxten av idrottsrörelsen, har väl inte närmare belysts. Inte heller att skarpskytterörelsen är ett uttryck för liberalismens ”associationstänk” och hur liberalismen som tankesystem stimulerar bildandet av bollklubbar och flergrensföreningar.

Om inte föreningsbildande finns på GCI:s agenda, stärker detta bilden av att SGF blir ett inofficiellt men strategiskt verktyg för GCI. En reaktiv åtgärd som svar på bildandet av gymnastikföreningar ute i landet, där GCI:s förestandare Överste Gustaf Nyblæus sanktionerar en icke-officiell parallellverksamhet genom att upplåta träningslokal på GCI åt SGF och i annonser nyttja sin position och sitt rykte för att samla in pengar till SGF:s Brysselresa. Den

⁴⁶ ”Arbetareföreningen”, *Eskilstuna Tidning*, 23/2-1878, s. 2.

⁴⁷ ”Örebro bollklubb”, *Nerikes Allehanda*, 17/9-1879: ”Örebro bollklubb har af skarpskyttestyrelsen fått östra hälften av skarpskytteplatsen wid skjutbanan benäget upplåten för sina öfningar.”

”underlydande löjtnanten” Balck ges uppdraget att fortsätta verka i gråzonen mellan GCI:s skolgymnastiska uppdrag och det föreningsbildande som inte ligger i GCI:s uppdrag - men understödjer GCI och stärker dess position som företrädare för det officiella gymnastik-Sverige.⁴⁸

Ur detta perspektiv förstärks bilden av den framväxande fotbollen samtidigt som en tredjedel av gymnastikföreningarna läggs ned, som en strategiskt viktig fråga för Nyblæus i andra halvan av 1870-talet. Hur tar GCI kommandot och stärker en på den metodiska gymnastiken grundad gymnastikrörelse, samtidigt som fotbollsintresset dämpas? Fotbollsintresset växer fram autonomt från föreningsbildandet kring av GCI sanktionerad gymnastik. Det finns inget försvarsintresse, inget GCI, inga gymnastikinstruktörer, ingen nationell idrottstidning som driver på fotbollens spridning. Fotbollens styrka är dess naturliga lockelse. Att jaga en boll. En rolig lek som aldrig tar slut. En smittsam lek långt från den strikt metodiska gymnastik GCI förespråkar, med sina exakta rörelser och dagövningar. Agendan sätts av Göteborgs Gymnastik-Sällskap, under inflytande av S A Hedlund och GHT. Den uttrycker en liberal idé formulerad av bland annat författaren Carl Jonas Love Almquist, om demokratiskt inflytande och personlig valfrihet via ”associationer”.⁴⁹

Göteborgs Bollklubb utgör ett tydligt exempel på en avvikande typ av föreningsbildning, jämfört med de rena gymnastikföreningarna. Man är ett stort ”kamratgäng” som umgås kring idrotten. Herrarna spelar fotboll och springer i kapp, damerna spelar krocket. Man ägnar sig åt segling, rodd, simning, promenader och andra aktiviteter man har lust till. Av de dryga 70 stycken medlemmarna i klubben är några mer idrottsligt aktiva och andra mer passivt närvarande, att döma av de deltagarsiffror som anges i göteborgstidningarnas notiser från bollklubbens arrangemang. Men alla 70 stycken medlemmar är del av helheten i bollklubben. Vi ser inte bara embryot till flergrensföreningar, utan även embryot till uppdelningen i aktiva och supportrar som via de formaliserade begreppen aktiv och passiv medlem kommer att vinna in steg under 1890-talet. Brytningstiden ställer Gymnastiska centralinstitutet på ideologiskt stora prov. GCI:s föreståndare Överste Gustaf Nyblæus formulerar sin oro i en lång artikel i *Nya Dagligt Allehanda*, måndagen den 14 oktober 1878:

48 Jan Lindroth, *Idrott för kung och fosterland* (Stockholm, 2007): “[E]mellerid anser jag honom vara den ende som under nuvarande förhållanden kan åstadkomma något i handling”, s. 80. Citat är hämtat från ett brev Nyblæus skickat till Wilhelm Waldén 14 juni 1877. Formuleringen stärker bilden av att Nyblæus uppfattar SGF:s verksamhet som viktig och växande men inget Nyblæus kan driva i sin roll som föreståndare för GCI. I Lindroths avhandling *Idrottens väg till folkrorelse*, s. 39, beskrivs Balck som lärjunge till Nyblæus. Antalet beviljade ansökningar för tjänstledighet ”för uppdrag inom idrotten”, stärker bilden av inofficiella uppdrag för GCI:s räkning. Det är osannolikt att GCI som arbetsgivare skulle tillåta Balck denna parallellverksamhet till GCI om det utgjorde konkurrens eller stod i konflikt med Balcks tjänst vid GCI.

49 Anders Burman: *Politik i sak*. I andra kapitlet av sin avhandling introducerar Burman begreppet ”deliberativ reformism”, en reformideologi för framsteg och förbättringar i samhället. Burman beskriver Almquists fyra strategier för att nå dessa mål, där skapandet av ”associationer” (dvs föreningsbildande) är en av strategierna.

En något friskare anda än för ett och annat årtionde sedan tyckes således nu genomgå de bildade klasserna, under det att bland allmogen på flere håll mörka verldsåsigter å ena sidan och högfärd jemte njutningslystnad å den andra motverka den från fäderna ärfda friska leken.”[...]”... i många af landets städer uppstående gymnastiska föreningarne, i hvilka unge män under kunnige ledare – sådana finnas nu icke så få – komma tillsammans för att efter fullständiga på pedagogisk grund uppgjorda schemata öfva gymnastik och sålunda uppehålla och utveckla sin manliga kraft. Dessa föreningar kunna, om de troget vidhålla och iaktta den pedagogiska gymnastikens grundsanningar, komma att utöfva en kontrollerande inverkan på den stundom till våld och öfverdrift något benägna idrotten [...]

Arbetarrörelsens framväxt liksom idrottens framväxt på bekostnad av ”den goda gymnastiken”, är de mörka framtidsmoln Nyblæus ser på himlen. Ur ett GCI-perspektiv symboliserar fotbollen och de fotbollsidkande flergrensföreningarna, liberalismen och de ”systemfel” liberalismen leder till. Fotbollen tränar inte kroppen liksidigt och den gynnar framväxten av föreningar som lämnar den sunda gymnastikens upptrampade stig, till förmån för den till ”våld och öfverdrift något benägna idrotten”. Det är inte idrott på det sätt GCI definerat idrott – de så kallade fria lekarna, gymnastiska lekar som GCI godkänt.

Sammanfattning

Det har förflutit 137 år sedan Viktor Balck formulerade bilden av fotbollens entré i Sverige, en bild som fram tills idag inte ansetts behöva föranleda källkritisk granskning.

Det har snart förflutit ett halvsekel sedan Jan Lindroths avhandling om den svenska idrottsrörelsens framväxt. En bild som i snart 50 år fått okritiskt forma vår bild av den svenska idrottsrörelsen födelse, och som knutit idrottsrörelsens födelse och framväxt till ”Den svenska idrottens fader” Viktor Balck. Kanske har såväl avhandling som Lindroths bok om Balck, bidragit till att göra det svårt eller kanske rent av omöjligt att ifrågasätta Balck.

Som källmaterialet i denna studie visar krackelerar såväl bilden av fotbollens start i Sverige, som GCI:s och Balcks roll för den svenska idrottsrörelsens start vid en källkritisk granskning. I studiens spår infinner sig ett behov av att fortsatt kritiskt granska, nyansera och kanske formulera om den tidiga svenska idrottshistoria vi tagit för självklar.

Vi ser att associationsfotbollen gör sin entré cirka 15 år tidigare än vad traderad fotbollshistorik hävdar. Vi ser att Viktor Heikels bok introducerar associationsfotbollen och dess regler på svenska, drygt tio år innan Viktor Balck publicerar sitt förslag till regler för svensk fotboll 1886. Vi ser att Viktor Balck beskrivning av fotbollens första tio år och Stockholms Gymnastikförenings ledande roll, inte stämmer med verkligheten. Vi ser att Viktor Balck medvetet

utelämnar Frithiof Holmgren och Upsala Studenters Gymnastikförening, som ledande aktör under den svenska fotbollens första tio år. Vi ser att det inte finns någon sanningshalt i Balcks påstående att Stockholms och Göteborgs bollklubbar kommit överens om gemensamma regler, än mindre – som Anton Johanson 20 år senare hävdar – tryckts och getts ut 1885. Påståendet att fotboll spelats i Sverige med de Balckska reglerna fram till hösten 1890, stämmer inte heller som vi kan se av källmaterialet. Det är en härva av osanningar som fått stå oemotsagda i över 135 år.

I studien av associationsfotbollens entré och framväxt, växer också fram en annan, nyanserad bild av den moderna svenska idrottsrörelsens början. Aktörer på två olika håll i Sverige, med olika politiska förtecken och som därför redan från början håller olika kurs. Kanske är det rent av så att den moderna svenska idrottsrörelsens vagga ska förläggas till Göteborg och inte till Stockholm, Gymnastiska centralinstitutet och Viktor Balck? Vem äger idrotten och därmed tolkningsföreträdet av idrottens historia?

Liberalismens och det framväxande svenska klassamhällets betydelse för den svenska idrottsrörelsens framväxt, har mig veterligt inte ännu diskuterats i idrottshistoriska sammanhang. Föreningsbildandet och dess demokratiska värde, tillhör liberalismens tanke-system. Den har inte sitt stöd i det av ståndssamhället formade Gymnastiska centralinstitutet. Föreningsbildandet som demokratisk plattform, är en av liberalismens strategier. Föreningsbildande, föreningskunskap och föreningsdemokrati är fortfarande basen för svensk idrottsrörelse.

De enkla frågorna som associationsfotbollens entré och de mer komplicerade idéhistoriska frågorna kring den moderna idrottsrörelsens framväxt, är två sidor av samma mynt som inte kan betraktas åtskilt. Inte i en skrift som bär den stolta devisen Idrott, Historia & Samhälle.

Vid beaktande av ståndssamhällets och klassamhällets olika utgångspunkter och synsätt på idrott, finns de didaktiska frågorna När, Var, Hur, Varför och För Vem som ett bra raster: Vem ska äga idrotten och varför? Frågor som följt idrottsrörelsen från dess barndom och fram till våra dagars återkommande ändamålsdiskussioner inom Riksidrottsförbundet: Ska RF:s roll vara att fördela pengar utifrån ett statligt uppdrag? Eller ska RF företräda idrottsrörelsen som kravställare på kommuner, regioner och stat?

I min byrålåda finns ett bleknat, litet fotografi från Malmö senhösten 1890, på Malmö Velocipedklubbs fotbollslag. Det är mig veterligt den äldsta kända bilden av ett svenskt fotbollslag. Bilden finns återgivet på omslaget till denna Årsskrift. Fotografiet från Malmö markerade en gång associationsfotbollens entré i Sverige. Nu markerar den snarare början på associationsfotbollens återhämtning i Sverige, efter Viktor Balcks manövrerande med GCI:s goda minne. Tidningsklipp visar att det under 1890-talets början bildas en rad fotbollsklub-

bar från norr till söder i Sverige. Har GCI och Viktor Balck haft viljan att dämpa intresset för associationsfotboll och ge det en helt ny och svensk riktning, har det under 1880-talet fungerat tillfälligtvis. Samtidigt visar tidningsklippen också att intresset för associationsfotboll överlever 1880-talet i flera föreningar. Kanske får minnesstenen på Heden i Göteborg bli kvar, men med en ny inskription:

Den första fotbollsmatchen i Sverige enligt då kända engelska associationsregler, spelades på Exercis-Heden mellan Göteborgs Bollklubb och ett förstärkt studentlag från Uppsala under Andra Svenska Gymnastikfesten, fredagen den 3 maj 1878 kl 19.

I vår är det 145 år sedan.